

VLADİMİR PUTİN'İN DIŞ POLİTİKA FELSEFESİ

Burak Çalışkan

İNSAMER

İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Çalışkan, Burak. "Vladimir Putin'in Dış Politika Felsefesi", İNSAMER, 24.05.2019.

 Analiz

Çeçenistan Savaşı'nın ağır yükü ve ciddi bir ekonomik kriz altında 1999 Ağustos'unda başbakan olarak görevlendirilen Vladimir Vladimiroviç Putin, Yeltsin'in istifası ile birlikte 2000 Mart'ında Rusya Devlet Başkanı olarak seçilmiştir. Putin bu tarihten itibaren Rusya'nın en etkin ismi hâline gelirken, zamanla dünya siyasetindeki popülaritesi de artmıştır. Özellikle dış politikada gerçekleştirdiği hamlelerle Soğuk Savaş sonrası güç kaybı yaşayan Rusya'yı küresel politikalarda yeniden söz sahibi bir devlet hâline getirmiştir.

Pavel A. Tsygankov'un ifadeleriyle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından kısa süre de olsa liberal ve Batıcı bir dış politikaya yönelen Rusya, özellikle Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle daha pragmatist bir dış politika izlemeye çalışmıştır.¹ Vladimir Putin'in Rusya Devlet Başkanı olmasıyla birlikte Rus iç ve

dış politikasında yeni bir dönem başlamıştır. 28 Haziran 2000'de yayımlanan *Dış Politika Algılaması* belgesi, çok kutupluluk ve aktif dış politika hedefi ile Putin dönemi dış politikasına yön vermiştir. Putin açısından uluslararası politikanın en önemli kavramlarını realizm ve pragmatizm oluşturmaktadır.²

Sovyetler Birliği sonrası Rus dış politikasında liberalizm, realizm ve milliyetçilik tartışmaları ortaya çıkarken Putin döneminde koşullara bağlı olarak bu üç doktrinden de yararlanılmış, ancak söylemler zamanla liberalizmden milliyetçiliğe doğru kaymıştır. Bundan dolayı Jouanny, Putin'in dış politika felsefesinin melez bir yapıya sahip olduğunu savunmaktadır.³

İktidarının ilk döneminde (2000-2004) devletin herhangi bir ideoloji ile kısıtlanmasına karşı çıkan Putin, koşullara göre hareket ederek pragmatist bir anlayış benimsemiştir.⁴ Nitekim

İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Putin'in göreve geldiği yıllarda ekonomik kriz ve Çeçenistan Savaşı ile karşı karşıya olan Rusya, bu iki büyük problemle de mücadele edebilmek için Batı ile iyi ilişkiler kurmaya ihtiyaç duymuştur. Komünizm fikrinin gerçekçi olmadığını çok sık bir şekilde dile getiren Putin, ekonomik anlamda kendisini liberal olarak tanımlamış ve Rusya'nın Batılı standartlara ulaşması için mücadele edeceğini belirtmiştir.⁵ Nitekim bu düşünceler eşliğinde Putin, özellikle ilk döneminde yeni petrol ve doğal gaz anlaşmalarının yanı sıra Batı'dan sağladığı yatırımlarla Rus ekonomisini canlandırmaya çalışmıştır.

2001 Eylül'ünde Almanya'nın *Bild* gazetesinde yayımlanan bir röportajda Vladimir Putin'e tarihte en beğendiği kişiler sorulduğunda, listesinin başındaki ismin St. Petersburg'un kurucusu ve Rusya'nın Batılı yanını temsil eden I. Petro olduğu görülmektedir. Aydınlanma Hareketi'nde önemli bir role sahip merkezlerden olan St. Petersburg'da dünyaya gelen Putin, bu kente bağlılığını her fırsatta göstermektedir. St. Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan Putin, öğrencilik döneminde Kant, Hobbes ve Locke üzerine çalışmıştır. Putin özellikle Kant'ın *Ebedi Barış Üzerine* isimli eserine, ilk dönem konuşmalarında çok sık atıfta bulunmuştur. Kant'ın "kuvvetler ayrılığı" ilkesinin günümüz dünyasında uygulandığına dikkat çeken Putin, düşünürün uluslararası ilişkilerdeki tartışmaların barışçıl yollarla çözülmesi konusundaki fikirlerinin de dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir.⁶

Putin, başkanlığının ilk dönemindeki liberal söylemlerinin yanında, Rusya'nın içinde bulunduğu durumu ortaya koyarak Rustarihinden de alıntılar yapmıştır. Nitekim Çeçenistan Savaşı üzerine Rusya'nın Ekim 1917'den sonra ilk kez bölünme tehlikesi ile karşılaştığını dile getiren Putin, bundan dolayı toplumu birleştirmek amacıyla bir "Rus ülküsü" çağrısında bulunmuştur. Rus değerlerini vatanseverlik, güç, devletçilik ve sosyal dayanışma olarak Avrasyacılık düşüncesinin temel yapılarıyla tanımlayan Putin, Rus Çarlığı, Sovyetler Birliği

ve Rusya Federasyonu'nun birleşik bir tarihe sahip olduğunu savunmaktadır.⁷

Vladimir Putin'in dünya görüşünde ve dış politikasında belli başlı Rus düşünür ve fikir adamlarının etkilerini görmek mümkündür. Bu anlamda Putin'in söylemlerini şekillendiren düşünürlerden biri, milliyetçi akımın simge ismi Aleksandr Soljenitsin'dir. Soljenitsin 2000 yılında Putin'in kendisini ziyareti sırasında, çevreleme politikasının teorisini George Kennan'a atfedilen "Rusya'nın sınırlarında yalnızca tebaası yahut düşmanları vardır." tespitini Putin'e hatırlatmış⁸ ve Rusya'nın bir NATO kuşatmasına girmesinden duyduğu endişeyi dile getirmiştir. Soljenitsin, 1990'da yayımladığı *Rusya Nasıl Kurtulur?* isimli eserinde, Rusya'nın yönetimleri maliyetli ve tam olarak bir Rus devlet iktidarı için engel olarak gördüğü diğer cumhuriyetlerden ayrılması gerektiğini savunmaktadır. Soljenitsin, daha sonraki eserlerinde de yeni bir Sovyetler Birliği kurmanın mantıksız olduğu üzerinde durmaktadır. Rusya'nın jeopolitik sınırlarında gerçekleşen değişimleri denetleme hakkına sahip olduğunu iddia eden Soljenitsin, Moskova'nın yeni dönemde bu denetim hakkını koruması gerektiğini dile getirmektedir.⁹

Rus düşünür İvan İlyin'e de büyük önem veren Putin, İlyin'in Rus ordusunun tüm Rus halkının birliğini ve gücünü temsil ettiği görüşünü sıklıkla dile getirmektedir. Putin, İlyin'in "Rus ordusunun potansiyel dış tehditlere karşı hazır olması gerektiği" yönündeki düşüncelerine de konuşmalarında çok sık yer vermektedir.¹⁰

Liberal ve milliyetçi olan bu melez düşünsel yapı çerçevesinde dış politikayı yönlendiren Putin, 11 Eylül sonrası terörizme karşı mücadele ve iş birliği adımlarıyla Rusya ve ABD arasındaki ilişkileri geliştirmiştir. Ancak Washington'un zamanla güvenlik politikalarında entegrasyon ve iş birliği yerine tek taraflı politik yaklaşımları benimsemeyi tercih etmesi,¹¹ Putin'i fazlasıyla rahatsız etmiştir. Özellikle Moskova'nın "yakın çevresi" olarak algıladığı eski Sovyet coğrafyasında meydana gelen yönetim

değişiklikleri, Putin tarafından bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmiştir. 2003 yılında Gürcistan'da, 2004'te Ukrayna'da ve 2005'te Kırgızistan'da gerçekleşen renkli devrimlerin yanında 2004 yılında Avrupa Birliği (AB) ve NATO'nun Baltık bölgesi ve Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesi, Putin tarafından Rusya'yı kendi sınırlarına hapsetmeyi hedefleyen çevreleme politikasının yeni bir evresi olarak algılanmıştır.¹²

Nitekim Putin'in ikinci başkanlık dönemi (2004-2008) ile birlikte Rusya'nın jeopolitik olarak kuşatılma endişesi daha da belirginleşmiş ve Rus dış politikasında daha çok Realist akımın etkileri görülmüştür. Yevgeny Primakov ile birlikte Rus dış politikasında ön plana çıkan Realizm savunucularına göre, Rusya çok kutuplu dünya siyasetini ve uluslararası ilişkilerde öncelikle kendi çıkarlarını muhafaza etmelidir. Primakov'a göre Rusya Batı'nın yayılmacı politikasını engellemeli ve çevresindeki dönüşüm hareketlerine kayıtsız kalmamalıdır. Bu bağlamda realistlerin en önemli hedefi, NATO'nun genişlemesini durdurmak ve uluslararası örgütlerde Rusya'nın çıkarlarını savunmak olarak belirginleşmiştir.¹³

Bu noktada Moskova'nın ABD ile ilişkileri gerginleşirken, özellikle enerji alanında önemli bir ortaklığa sahip olduğu AB ile olan münasebetleri de Doğu Avrupa'daki gelişmeler sonrası değişime uğramıştır. Putin'in iktidarıyla birlikte bütüncül bir AB politikası izlemek yerine Almanya, Fransa ve İngiltere gibi birliğin önemli üyeleri ile ikili ilişkilerini geliştirmeye çalışan Rusya, bu anlamda AB'nin kendisine karşı ortak bir dış politika izlemesini engellemeye çalışmıştır. Belirli bir süre bu hedefinde başarılı olan Rusya, 2004 yılında Ukrayna'da yaşanan iktidar değişikliği ile birlikte AB ile de önemli bir kriz yaşamıştır. Yeni yönetimle fiyat konusundaki anlaşmazlıkların ardından Ukrayna'ya giden gazı kesen Moskova, AB için ciddi bir enerji sıkıntısı yaratmıştır (Rusya'nın AB'ye sattığı gazın %90'ı Ukrayna üzerinden geçmekteydi.). Bu olayla birlikte Moskova, enerjiyi AB'ye karşı siyasi bir hamle olarak kullanabileceğini de göstermiştir.¹⁴

Bu dönemde Realist akım, Putin'in hem politikalarına hem de söylemlerine yansımıştır. 2005 Nisan'ında Federal Meclis'te yaptığı bir konuşmada Sovyetler Birliği'nin çöküşünü yüzyılın en büyük jeopolitik felaketi olarak tanımlayan Putin, Sovyetler Birliği'nin Komünist ideolojiden önce vatan sevgisini öğrettiğini iddia etmiştir.¹⁵ Ayrıca aynı dönemde Aleksandr Dugin, Gennadi Zyuganov, Vladimir Jirinovski, Alexander Panarin ve Alexei Mitrofanov gibi düşünür ve siyasetçiler, ortaya koydukları Neo-Avrasyacı ve yayılmacı jeopolitik görüşleriyle Rus dış politikasının oluşturulmasında güçlü bir etkide bulunmuşlardır. Küreselleşme karşıtı olan bu isimler, Rusya'nın jeopolitik olarak toparlanabilmesi için öneriler getirmişlerdir.¹⁶

Nitekim bu süreçte küresel siyasetin en önemli gündemi füze savunma kalkanı projesi ile ilgili olan gelişmelerdir. Başkan George W. Bush'un 2002 yılında 1972 tarihli Anti-Balistik Füze Anlaşması'nı feshetmesinin ardından ABD, doğudaki "güvenilmez devletler"den¹⁷ gelecek uzun menzilli füze tehdidine karşı ulusal füze savunma sistemi kurulmasını planlamıştır. Bu plan uyarınca 2007 yılında Çek Cumhuriyeti'ne radar ve Polonya'ya önleyici füze sistemi yerleştirilmesi öngörülürken Putin, ABD'nin füze savunma kalkanı projesini saldırı amaçlı olarak tanımlamış ve Rusya'yı hedef aldığını iddia etmiştir.¹⁸

Yaşanan bu gelişmelerin ardından 2007 Şubat'ında gerçekleştirilen 43. Münih Güvenlik Konferansı'nda Vladimir Putin, oldukça ses getiren bir konuşma yaparak yeni Rus dış politikasının çerçevesini çizmiştir. Vladimir Putin şunları söylemiştir:

*"(...) Son yıllarda ABD politikalarındaki tek kutuplubir dünyayaratma çabalarını tedirginlikle izliyorum. Bir ülke kendi kurallarını dünyanın geri kalanına, sanki kendi iç düzeniymiş gibi kabul ettirmeye çalışırsa huzur ve istikrar değil, sorun bekleyin. Çağdaş dünyada tek efendi fikri mümkün olmadığı gibi, kabul edilemez de. ABD, tehlikeli biçimde güç kullanıyor. Avrupa'ya füze kalkanı kurarsanız gereken cevabı veririz."*¹⁹

Bu konuşmasıyla ABD'nin oluşturmaya çalıştığı tek kutuplu dünyanın kabul edilemez olduğunu belirten Putin, NATO'nun genişlemesinden duyduğu rahatsızlığı da dile getirmiştir. NATO'nun doğruya doğru jeopolitik genişlemesi ve Rus sınırlarına dayanmasının altını çizen Putin, buna rağmen Moskova'nın anlaşmalara riayet ederek bu hamlelere bir karşılık vermediğini iddia etmiştir.²⁰ Rusya'nın bin yıllık tarihinde her zaman bağımsız bir dış politika izlediğini savunan Putin, yeni dönemde de Moskova'nın bundan vazgeçmeyeceğini ilan etmiştir. Soğuk Savaş sonrası Rus dış politikası açısından bir değişim sinyali olarak görülen bu konuşma, bir anlamda jeopolitik bir meydan okuma olarak kabul edilmektedir.²¹

Putin, söylemleriyle küreselleşme karşıtı olduğunu gösterirken, Rusya'nın kültürel ve manevi köklerini muhafaza etmesi gerektiğini de savunmaktadır. Rusya'ya dünya nezdinde itibarını ve başat rolünü yeniden kazandırmanın en büyük tutkusu olduğunu sıklıkla dile getiren Putin, uluslararası ilişkilerde Rusya'nın gücüne yaraşır bir rol oynaması gerektiğini vurgulamaktadır.²²

Nitekim Putin, Rus dış politikasının önüne yeni hedefler koysa da Batı ile olan ilişkilerdeki kırılma devam etmiştir. 2008 Şubat'ında ABD'nin desteğiyle Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesi, Moskova tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ayrıca 2008 Nisan'ında NATO'nun Bükreş Zirvesi sırasında, Gürcistan ve Ukrayna'nın NATO'ya üyeliklerinin gündeme gelmesi, Moskova açısından çevreleme politikasının yeni bir evresi olarak algılanmıştır.²³ 2008 Ağustos'unda Gürcistan ordusunun Güney Osetya'ya operasyon düzenlemesini gerekçe göstererek Gürcistan'a askerî müdahalede bulunan Rusya, 26 Ağustos 2008 tarihinde Güney Osetya ve Abhazy'a'nın bağımsızlıklarını tanımıştır. Bir anlamda Kosova'nın tanınmasına karşılık veren Moskova, Gürcistan'ın AB ve NATO üyeliğini de dolaylı yoldan engellemiştir. Ayrıca Soğuk Savaş sonrası ilk askerî müdahalesini de bu ülkeye gerçekleştirmiştir.

Jouanny'e göre Putin, 2010'lu yılların sonlarına doğru dış politikada Rusya'nın kuşatılması ve çevrelenmesi algısı üzerine bir politika izlemeye başlamıştır. Özellikle 2010 Aralık'ında başlayan Arap isyanlarının kısa sürede geniş bir alana yayılması ve 2011 yılında Rusya'da gerçekleştirilen kitlesel sokak gösterileri Putin'i oldukça endişelendirmiştir.²⁴ Başlangıçta devletin ideolojik çerçeveler sunmasına karşı olan Putin, Mart 2012'de başlayan üçüncü başkanlık dönemiyle birlikte Rus ülküsüne ideolojik içerikler dâhil ederken, milliyetçi kavramları daha fazla benimsemiştir. Bu süreçte Avrasyacılık düşüncesi de giderek belirginleşmektedir. Özellikle çağdaş Rus milliyetçilerinin başta Belarus, Ukrayna ve Kazakistan'ın kuzeyi olmak üzere ülke sınırları dışında yaşayan Rus diasporasını bir araya getirme fikri, Rusya'da sıklıkla gündeme gelmektedir. Ayrıca Rus milliyetçileri, Batı'nın kuşatmasından tam olarak kurtulabilmek için Rusya'nın sınırlarından uzak bölgelerde etkinlik sağlamasını önermektedir.²⁵

Nitekim çağdaş Rus milliyetçilerinin yanında Nikolay Danilevsky, Konstantin Leontiev, İvan İlyin ve Lev Gumilyov gibi Avrasyacı düşünürler,²⁶ üçüncü başkanlık dönemiyle birlikte Putin'in söylemlerini daha fazla etkilemeye başlamıştır. Jouanny'e göre Putin, bu düşünürlerin fikirleriyle yeni ulusal ideolojisini Ortodoks dini ve Avrasyacılık üzerine temellendirmektedir.²⁷ Putin'e göre Ortodoks dini, Rusya'ya Slav medeniyeti üzerinde söz söyleme hakkı oluştururken, Avrasyacılık ülkenin doğu ve güney sınırlarını kontrol edebilmesine yardımcı olacaktır. Bu süreçte Putin, metodolojik olarak Rusya'nın bölünme riskini ön plana çıkartmış ve egemenlik sözcüğünü sıklıkla kullanmıştır.²⁸

Bu noktada Rusya, 2013 yılında Ukrayna'da başlayan değişime karşılık 2014 Mart'ında Kırım'ı işgal etmiştir. Putin işgalin ardından gerçekleştirdiği bir meclis konuşmasında Ukrayna krizini 18. yüzyıldan itibaren uygulanan Rusya'yı çevreleme politikasının yeni bir hamlesi olarak tanımlamıştır. "Ya biz

egemen olacağız ya da dağılacağız” diyen Putin, “tehlikedeki vatan” kavramını kullanarak askerî müdahaleler için Rus halkının desteğini almaya çalışmıştır. Putin konuşması sırasında Rusya’yı “kuşatılmış kale” olarak tanımlarken, Napolyon ve Hitler’in kaybettiği Rus seferlerini hatırlatmıştır. Ayrıca 2014 Aralık’ında Putin tarafından onaylanan “Rusya Federasyonu Askerî Doktrini”nde NATO’nun Rus nüfuz alanında hâkimiyet kurma amacı taşıdığı dile getirilirken, bu örgüt Rusya için başlıca askerî tehdit olarak gösterilmiştir.²⁹

Ukrayna’da yaşadığı jeopolitik krizi kendi lehine çözümleyen Rusya, Suriye’deki savaşa daha fazla angaje olmuştur. Vladimir Putin, 28 Eylül 2015’te Birleşmiş Milletler Güvenlik

Kurulu’nda yaptığı konuşmasında, zamanında Nazi Almanya’sını mağlup eden bir anlayış ve moral değer ortaya koyan dünya devletlerine, DAES’i keskin olarak ortadan kaldıracak büyük bir koalisyon kurulması için öneride bulunmuştur. Ancak Rusya kendi ortaya koyduğu bu fikrin olgunlaşmasını beklemeden Suriye’ye askerî müdahalede bulunmaya başlamıştır.

Bu noktada Putin için sınırlarından uzak bir bölgede etkide bulunabilmenin Rusya’nın egemenliği, ihtişamı ve aynı zamanda güvenliği ile doğrudan bağlantılı olduğunu belirtmek gerekir. Bu da bir anlamda, Rusya’nın 2000’lerin başında gerçekleştirmeye çalıştığı Batı ile iş birliği anlayışının zamanla yerini rekabete bıraktığını göstermektedir.

Endnotes

- ¹ Andrei P. Tsygankov, *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, Maryland: The Rowman and Littlefield, 2010, s. 129-134.
- ² Elnur Hasan Mikail, *Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s. 70-78.
- ³ Jean-Robert Jouanny, *Putin Ne İstiyor?*, çev. Merve Öztürk, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 79.
- ⁴ Jouanny, s. 59-65.
- ⁵ Ilya Bourtman, "Putin and Russia's Middle Eastern Policy", *Middle East Review of International Affairs*, Cilt 10, Sayı 2, 2006, s. 5.
- ⁶ Michel Eltchaninoff, *Putin'in aklında ne var?*, çev. Melike Işık Durmaz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 29-32.
- ⁷ Jouanny, s. 60-65.
- ⁸ Sovyetler Birliği döneminde sürgünde olan Aleksandr Soljenitsin, 1994 yılında Rusya'ya geri dönmüştür. Rusya'nın yeni devlet başkanı Vladimir Putin, 2000 yılında Soljenitsin'i ziyaret etmiş, medya bu buluşmaya büyük ilgi göstermiştir.
- ⁹ Eltchaninoff, s. 65.
- ¹⁰ Anton Barbashin ve Hannah Thoburn, "Putin's Philosopher: Ivan Ilyin and the Ideology of Moscow's Rule", *Foreign Affairs*, 20 Eylül 2015.
- ¹¹ Selin M. Bölme, *NATO Zirvesi ve Füze Kalkanı Projesi*, Ankara: SETA, Aralık 2010, s. 5.
- ¹² Andrei P. Tsygankov ve Matthew Tarver-Wahlquist, "Duelling Honors: Power, Identity and the Russia-Georgia Divide", *San Francisco State University Foreign Policy Analysis*, 2009, s. 310-311.
- ¹³ Bobo Lo, *Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Reality, Illusion and Mythmaking*, New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 58-59.
- ¹⁴ Erel Tellal, "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 65, Sayı 3, 2010, s. 222-224.
- ¹⁵ Andrei P. Tsygankov, *Russia and the West from Alexander to Putin: Honor in International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, s. 124-125.
- ¹⁶ Meşdi İsmayilov, *Avrasyacılık Mukayeseli Bir Okuma: Türkiye ve Rusya Örneği*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2011, s. 232-234.
- ¹⁷ Proje ile alakalı olarak ABD yönetimi tarafından sadece İran ve Kuzey Kore'nin isimleri zikredilmiştir.
- ¹⁸ Bölme, s. 3-5.
- ¹⁹ Vladimir Putin'in 10 Şubat 2007 tarihinde yaptığı bu konuşmanın tam metni için bk. "Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy", President of Russia, 10 Şubat 2007, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (8 Ağustos 2018).
- ²⁰ Andrei P. Tsygankov, "Putin and the West, Russia's International Assertiveness: What Does it Mean for the West?", *Problems of Post-Communism*, Cilt 55, Sayı 2, 2008, s. 40-44.
- ²¹ Halit Mammadov, "Rus Dış Politikasında Stratejik-Zihinsel Süreklilik ve Putin'in Dış Politika Doktrini", *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Dergisi*, Sayı 16, 2014, s. 39.
- ²² Kari Roberts, "Understanding Putin: The Politics of identity and geopolitics in Russian foreign policy discourse", *International Journal*, Cilt 72, Sayı 1, 2017, s. 38-39.
- ²³ Jouanny, s. 122-126.
- ²⁴ Jouanny, s. 88.
- ²⁵ Eltchaninoff, s. 73.
- ²⁶ Andrei P. Tsygankov, "Self and Other in International Relations Theory: Learning From Russian Civilizational Debates", *International Studies Review*, Cilt 10, 2008, s. 763.
- ²⁷ Jouanny, s. 68-71.
- ²⁸ Andrei P. Tsygankov, *The Strong State in Russia: Development and Crisis*, New York: Oxford University Press, 2014, s. 40-44.
- ²⁹ Jouanny, s. 88-90.